

فصلنامه روستا و توسعه، سال ۲۰، شماره ۴، زمستان ۱۳۹۶، صفحات ۱-۱۵

**خانه‌های دوم و نقش آنها در دگرگونی ساختار کارکردی روستاهای
حوزه نفوذ کلان‌شهرها: مطالعه موردی روستاهای هروی، حاج عبدال
و دیزج لیلی خانی، دره ليقوان استان آذربایجان شرقی***
محمد ظاهری و بهاره رحیمی پور**

تاریخ دریافت: ۱۳۹۳/۶/۲۳ تاریخ پذیرش: ۱۳۹۵/۲/۷

چکیده

پژوهش حاضر به بررسی نقش خانه‌های دوم در تغییرات ساختار کارکردی روستاهای واقع در دره ليقوان در محدوده جغرافیایی روستاهای کلان‌شهر تبریز پرداخته و بر اساس هدف، از نوع کاربردی- توسعه‌ای و به لحاظ روش، از نوع توصیفی- تحلیلی است. داده‌های مورد نیاز از منابع اسنادی و عمدتاً عملیات پیمایشی (تکمیل پرسشنامه) گردآوری شد. نمونه آماری مطالعه را تمامی ۳۶۸ خانوار ساکن در خانه‌های دوم روستاهای هروی، حاج عبدال و دیزج لیلی خانی تشکیل می‌دادند. یافته‌های تحقیق نشان داد که تغییرات کارکردی صورت گرفته بیشتر در سال‌های اخیر رخ داده و کارکرد روستاهای مورد مطالعه از کشاورزی به خدماتی تبدیل شده است، به گونه‌ای که شغل فعلی ۷۱/۷ درصد سرپرستان خانوارهای ساکن در خانه‌های دوم را فعالیت‌های مربوط به بخش خدمات تشکیل می‌دهد و ۱۶/۶ درصد آنها در بخش صنعت و ۱۱/۷ درصد نیز در بخش کشاورزی اشتغال دارند.

* مقاله حاضر برگرفته از طرح تحقیقاتی «تحلیلی بر تغییرات کارکردی در نواحی روستایی» بوده و با اعتبار معاونت پژوهشی دانشگاه تبریز به اجرا درآمده است.

** به ترتیب، نویسنده مسئول و دانشیار گروه جغرافیا و برنامه‌ریزی روستایی، دانشگاه تبریز (m_zaheri@tabrizu.ac.ir)؛ و دانشجوی دکتری جغرافیا و برنامه‌ریزی روستایی، دانشگاه تبریز.

کلیدواژه‌ها: خانه‌های دوم، ساختارهای کارکردی، روستاهای حوزه نفوذ، لیسوان (دره)، آذربایجان شرقی (استان).

***

مقدمه

توسعه گردشگری در نواحی روستایی می‌تواند اثرات مثبت و تبعات منفی اقتصادی، اجتماعی و محیطی به دنبال داشته باشد؛ از جمله اثرات مثبت اقتصادی آن می‌توان به ایجاد اشتغال و درآمد، کمک به فراهم شدن خدمات زیربنایی، تشویق سایر بخش‌های اقتصادی و تنوع‌بخشی به فعالیت‌های اقتصاد روستایی اشاره کرد (۵). از رایج‌ترین اشکال این‌گونه فعالیت‌ها توسعه گردشگری روستایی است و امروزه، شکل‌گیری و گسترش خانه‌های دوم مهم‌ترین پیامد توسعه گردشگری در نواحی روستایی به‌شمار می‌رود (۲). خانه‌های دوم مساکنی است که به طور موقت و در مدتی از سال برای مقاصد تفریحی و فراغتی مورد استفاده قرار می‌گیرد (۶).

تقویت تدریجی بنیه اقتصادی جهان در سال‌های پس از جنگ جهانی دوم و به دنبال آن، افزایش درآمد و وقت آزاد اقشار متوسط منجر به افزایش تقاضا برای فعالیت‌های فراغتی کوتاه‌مدت و میان‌مدت در حومه و نقاط روستایی نزدیک شهرها شد. همچنین، بهبود شبکه حمل و نقل عمومی و تملک وسایل نقلیه خصوصی به افراد اجازه داد که با انگیزه‌های متفاوت از جمله پیروی از مد، استفاده از تفریحات سالم غیرشهری، با سرمایه‌گذاری پس‌اندازهای شخصی در خرید املاک، به تدارک خانه‌های دوم بپردازند (۷). در سال‌های اخیر، گردشگری خانه‌های دوم شکوفایی دوباره را تجربه می‌کند، که اغلب انعکاسی از الگوهای جدید تولید و مصرف اقتصادی است (۱۲). در برخی از کشورها، مالکیت خانه‌های دوم به عنوان بخش اجتناب‌ناپذیر الگوی جدید زندگی مطرح شده و به همین دلیل، بازار اصلی مقاصد روستایی را گردشگران داخلی تشکیل می‌دهند. فرانسه، آلمان و ایتالیا از کشورهایی به‌شمار می‌آیند که با توجه به تعداد جمعیت ساکن خود، بیشترین تعداد خانه‌های دوم را در خود جای داده‌اند (۳). گفتنی است در ایران، به‌ویژه در نواحی کوهستانی مجاور شهرهای بزرگ و همچنین، در سواحل دریای خزر، از چند دهه گذشته، خانه‌های دوم یا خانه تعطیلات با هدف گذراندن اوقات فراغت گسترش یافته است (۹).

تأثیرات متقابل فضایی و روابط عملکردی شهرها با نواحی پیرامونی و از آن جمله نواحی روستایی واقع در حوزه نفوذ آنها به‌مرور منجر به تغییرات مختلف در عرصه‌های گوناگون می‌شود، که تغییرات ساختار جمعیتی (مهاجرت روستا-شهری، تخلیه جمعیتی روستاها و ....) و تغییرات ساختار کارکردی و اقتصادی (متزلزل شدن اساس و بنیاد تولید کشاورزی و گسترش فعالیت‌های حاشیه‌ای و غیرتولیدی و ....) از آن جمله است. در دهه‌های اخیر، در نواحی روستایی حوزه نفوذ کلان‌شهر تبریز نیز شکل‌گیری و ساخت خانه‌های دوم بیش از پیش رواج یافته و منجر به ایجاد تغییر در ساختار کارکردی این نواحی شده است، به‌گونه‌ای که توسعه کلان‌شهر تبریز و تبعات ناشی از زندگی شهرنشینی (از جمله دوری از طبیعت و زندگی در محیط مصنوع شهری، انواع آلودگی‌ها، ترافیک شهری و ....) تقاضا برای احداث و تملک خانه‌های دوم را در حومه و محیط‌های روستایی مانند روستاهای واقع در دره ليقوان اطراف شهر تبریز افزایش داده است.

با توجه به اهمیت و ضرورت موضوع، تاکنون مطالعاتی پراکنده از سوی محققان کشور صورت پذیرفته که در پی، به برخی از آنها اشاره می‌شود.

رضوانی (۹)، در مقاله‌ای با عنوان «تحلیل روند ایجاد و گسترش خانه‌های دوم در نواحی روستایی (مطالعه موردی: نواحی روستایی شمال استان تهران)»، بدین نتیجه رسیده است که نسبت خانه‌های دوم به کل مسکن روستایی در نواحی روستایی استان رابطه‌ای معنی‌دار با نسبت جمعیت بومی مالک خانه‌های دوم دارد. همچنین، رابطه بین مالکان بومی خانه‌های دوم در نواحی روستایی و فاصله این نواحی از تهران دارای همبستگی قوی است که در واقع، بیانگر این نکته است که در نواحی روستایی دورتر نسبت مالکان غیربومی کاهش می‌یابد. رشد و گسترش خانه‌های دوم در نواحی روستایی شمال استان تهران عمدتاً به صورت خودجوش و فاقد برنامه‌ریزی بوده و فقدان تنگناهای قانونی در نقاط روستایی به رشد این پدیده در روستاها کمک کرده است.

صفایی و رضوانی (۱۱)، در مطالعه‌ای با عنوان «اثرات خانه‌های دوم بر نواحی روستایی: فرصت یا تهدید در نواحی روستایی شمال تهران (بخش‌های لواسانات و رودبار قصران)»، نشان دادند که به دلیل فقدان برنامه‌ریزی و ضعف مدیریتی، از

فرصت‌های موجود در این ناحیه در زمینه گردشگری چه برای تأمین نیازهای فراغتی شهروندان تهرانی و چه برای تجدید حیات اقتصادی و اجتماعی نواحی روستایی به درستی استفاده نشده و چنین شرایطی به بروز پیامدهای نامطلوب مانند آلودگی منابع آب، تخریب چشم‌اندازهای طبیعی، تخریب و تغییر کاربری اراضی و باغ‌ها، افزایش مهاجرت و رکود فعالیت‌های کشاورزی و دوگانگی اجتماعی انجامیده است، که به نوعی تهدید برای نواحی روستایی منطقه به‌شمار می‌رود.

رضوانی (۱۰)، در مقاله‌ای با عنوان «شهرگرزی و تغییرات کارکردی در نواحی روستایی شمال تهران»، ضمن تأکید بر تحول روابط شهر و روستا و بروز پدیده شهرگرزی موقت و دائمی، به تأثیرگذاری این پدیده بر تغییرات عملکردی گسترده در ناحیه رودبار قصران اشاره دارد و شکل‌گیری کارکردهای جدید گردشگری سکونت و صنعتی و جایگزینی آنها با کارکردهای سنتی ناحیه یعنی، کشاورزی و دامداری از جمله این تغییرات بوده است؛ و از آنجا که این تغییرات بر اساس طرح و برنامه و مدیریت مؤثر نبوده، آثار و پیامدهایی نامطلوب در ناحیه بر جای گذاشته است.

ضیایی و صاحب‌نسب (۱۳)، در مطالعه گونه‌شناسی خانه‌های دوم و بررسی اثرات کالبدی آن بر نواحی روستایی در منطقه رودبار قصران، بدین نتیجه رسیدند که با تأکید بر گونه‌شناسی گردشگران و از طریق مقایسه الگوی غالب زندگی گردشگران قدیمی و جدید خانه‌های دوم، باید اثرات کالبدی هر کدام از این دو قشر بر جوامع روستایی به تفکیک بررسی شود. نتایج مطالعات حاکی از آن بوده است که اثرات منفی ناشی از حضور مالکان غیربومی قدیمی خانه‌های دوم به مراتب کمتر از اثرات متناظر آن از جانب مالکان غیربومی جدید این گونه خانه‌هاست.

موتیار (۸)، در مطالعه‌ای با عنوان «خانه‌های دوم راهی به سوی توسعه گردشگری پایدار»، بدین نتیجه رسید که منابع اقتصادی زیادی برای نواحی جذاب در زمینه خانه‌های تعطیلات یا تفریحی وجود دارد. این نوع گردشگران نسبت به دیگر گردشگران هزینه‌های زیادی می‌کنند که بیشتر در نواحی محلی متمرکز است.

بالزنتیس (۴)، به تحلیل کمی توسعه گردشگری روستایی در فواصل سال‌های ۲۰۰۳ تا ۲۰۱۰ در نواحی روستایی لیتوانی پرداخت. در این بررسی، با انجام تحلیل فضایی و

استفاده از پارامترهایی همانند مدت اقامت و شاخص Defert، به بررسی آماری موضوع پرداخته شد که بر پایه نتایج تحقیق، رکود اقتصادی سال ۲۰۰۸ تأثیر منفی بر گردشگری روستایی منطقه گذاشته است، اما با توجه به توان‌های بالای منطقه، می‌توان با بازاریابی و اشاعه اطلاعات، گردشگران بیشتری را به منطقه جذب کرد.

مروری بر پژوهش‌های داخلی و خارجی پیشین در زمینه گردشگری خانه‌های دوم نشان داد که گردشگری خانه‌های دوم نیز همانند دیگر الگوهای گردشگری روستایی می‌تواند اثرات متعدد بر نواحی روستایی داشته باشد. در برخی موارد، این اثرات سودمند است و در برخی موارد نیز تأثیرات زیانبار و منفی در نواحی روستایی به همراه دارد. به‌طور کلی، با توجه له داده‌ها و نتایج مهم بررسی تغییرات و به‌ویژه تغییرات کارکردی روستاها، به نظر می‌رسد که برنامه‌ریزان با استناد بدین داده‌ها می‌توانند در راستای سامان‌دهی و برنامه‌ریزی کارکردی آنها گام بردارند. بنابراین، هدف اصلی پژوهش حاضر بررسی نقش خانه‌های دوم در دگرگونی ساختار کارکردی روستاهای واقع در حوزه نفوذ کلان‌شهر تبریز است.

روش تحقیق

مطالعه حاضر به لحاظ هدف، کاربردی بوده و مبتنی بر مطالعات میدانی (مشاهده مستقیم و تکمیل پرسشنامه) است. لازم به ذکر است که برای بررسی و بیان روابط موجود بین متغیرهای تحقیق، روش توصیفی-تحلیلی و برای بررسی آثار پیشین و تغییرات و تحولات صورت گرفته، از روش اسنادی استفاده شده است.

بعد از انجام مطالعات مقدماتی در خصوص روستاهای واقع در دره ليقوان، در نهایت، سه روستای حاج عبدال، دیزج لیلی‌خانی و هروی که احتمال می‌رفت تغییرات کارکردی قابل توجهی داشته باشند، به عنوان جامعه آماری مطالعه حاضر انتخاب شدند. همان‌گونه که در جدول ۱ مشاهده می‌شود، ۳۶۸ خانوار ساکن در خانه‌های دوم (جامعه میهمان) در این مناطق به صورت تمام‌شماری مورد مطالعه قرار گرفتند. شایان ذکر است به علت حضور کوتاه‌مدت و در عین حال، نامنظم ساکنان خانه‌های دوم روستاها، تکمیل پرسشنامه‌ها در فصول مختلف و با مشکلات فراوان انجام پذیرفته است.

جدول ۱- توزیع درصد خانوارهای ساکن در خانه‌های دوم به تفکیک روستاها

روستا	تعداد خانوارهای ساکن در خانه‌های دوم	درصد
حاج عبدال	۱۰۶	۲۸/۸
دیزج لیلی خانی	۱۰۲	۲۷/۷
هروی	۱۶۰	۴۳/۵
جمع	۳۶۸	۱۰۰

مأخذ: یافته‌های پژوهش

پس از انجام مطالعات میدانی، جمع‌آوری داده‌ها و پردازش آنها، برای تجزیه و تحلیل اطلاعات، از روش‌های آماری توصیفی شامل توزیع فراوانی و جداول و در بخش استنباطی نیز با توجه به سطوح اندازه‌گیری متغیرها، از آزمون آماری کای اسکوئر و نرم‌افزار آماری SPSS استفاده شد.

نتایج و بحث

توزیع فراوانی جمعیت، خانوار و بعد خانوارهای ساکن در خانه‌های دوم روستاهای مورد مطالعه در جدول ۲ آمده است. نتایج نشان می‌دهد که از ۳۶۸ خانوار ساکن در خانه‌های دوم، ۱۰۶ خانوار (۲۸/۸ درصد) در روستای حاج عبدال، ۱۰۲ خانوار (۲۷/۷ درصد) در روستای دیزج لیلی خانی و ۱۶۰ خانوار (۴۳/۵ درصد) در روستای هروی اسکان داشتند.

جدول ۲- توزیع فراوانی جمعیت، خانوار و بعد خانوارهای ساکن در خانه‌های دوم

روستاها	جمعیت		خانوار		بعد خانوار
	تعداد	درصد	تعداد	درصد	
حاج عبدال	۴۴۵	۲۸/۷	۱۰۶	۲۸/۸	۴/۲
دیزج لیلی خانی	۴۱۲	۲۶/۶	۱۰۲	۲۷/۷	۴
هروی	۶۹۴	۴۴/۷	۱۶۰	۴۳/۵	۴/۳
جمع کل	۱۵۵۱	۱۰۰	۳۶۸	۱۰۰	۴/۲

مأخذ: یافته‌های پژوهش

با توجه به تعداد جمعیت (۱۵۵۱ نفر) و نیز تعداد خانوارهای ساکن در خانه‌های دوم (۳۶۸ خانوار)، میانگین بعد خانوار ۴/۲ نفر برآورد می‌شود. بیشترین بعد خانوار در

روستای هروی (۴/۳ نفر) و کمترین آن در روستای دیزج لیلی‌خانی (چهار نفر) بوده و بعد خانوارهای ساکن در خانه‌های دوم روستای حاج عبدال نیز ۴/۲ نفر بوده است. بررسی مقطع زمانی اسکان خانوارها در خانه‌های دوم نشان می‌دهد که سال اسکان تنها ۱۶/۵ درصد آنها قبل از ۱۳۷۵ بوده و از سال ۱۳۷۶ به بعد، این میزان از روندی رو به افزایش برخوردار شده است، به گونه‌ای که میزان آن طی سال‌های ۸۵-۱۳۷۶ به ۵۵/۵ و در سال‌های بعد از ۱۳۸۵ به ۲۸ درصد افزایش پیدا می‌کند. همان‌گونه که پیش‌تر نیز اشاره شد، سال اسکان ۲۸ درصد خانوارها بین سال ۱۳۸۶ تا مرداد ۱۳۸۸ اتفاق افتاده است، و این بیانگر آن است که تقریباً یک‌سوم ساکنان خانه‌های دوم در طول دو سال و نیم در آنها اسکان یافته‌اند.

جدول ۳- توزیع فراوانی سرپرستان خانوارهای ساکن در خانه‌های دوم بر اساس سال مهاجرت

سرپرستان خانوارهای ساکن		سال مهاجرت
درصد	فراوانی	
۱۶/۵	۶۱	قبل از ۱۳۷۵
۵۵/۵	۲۰۴	۱۳۷۶-۸۵
۲۸/۵	۱۰۳	بعد از ۱۳۸۵
۱۰۰	۳۶۸	جمع

مأخذ: یافته‌های پژوهش

بررسی ویژگی‌های اقتصادی سرپرستان خانوارهای ساکن در خانه‌های دوم

ویژگی‌های اقتصادی سرپرستان خانوارهای ساکن در خانه‌های دوم بر حسب وضعیت اشتغال و بیکاری سرپرستان خانوارها و همچنین، فعالیت‌های عمده اقتصادی و انواع شغل‌های سرپرستان خانوارها در ادامه مورد بررسی قرار گرفته است.

وضعیت اشتغال سرپرستان خانوارها

جدول ۴ نشان‌دهنده وضعیت اشتغال و بیکاری سرپرستان خانوارهای ساکن در خانه‌های دوم در منطقه مورد مطالعه است. مطابق یافته‌ها، از کل سرپرستان خانوارهای ساکن در خانه‌های دوم، ۸۸/۴ درصد شاغل و ۱۱/۶ درصد بیکار بوده‌اند. با مقایسه ارقام مربوط به روستاها معلوم می‌شود که درصد شاغلان در روستای دیزج لیلی‌خانی

(۹۴/۱ درصد) بیشتر از روستاهای دیگر یعنی، حاج عبدال (۸۴/۹ درصد) و هروی (۸۶/۹ درصد) است. درصد بیکاران در روستاهای دیزج لیلی خانی، حاج عبدال و هروی به ترتیب ۵/۹، ۱۵/۱ و ۱۳/۱ درصد را نشان می‌دهد. نکته قابل ذکر اینکه همه بیکاران جزو بازنشستگان بودند.

جدول ۴- وضعیت اشتغال و بیکاری سرپرستان خانوارهای ساکن در خانه‌های دوم

وضعیت اشتغال	روستاها		حاج عبدال		دیزج لیلی خانی		هروی		جمع کل درصد
	فرآوانی درصد	فرآوانی درصد	فرآوانی درصد	فرآوانی درصد	فرآوانی درصد	فرآوانی درصد	فرآوانی درصد		
شاغل	۹۰	۸۴/۹	۹۶	۹۴/۱	۱۳۹	۸۶/۹	۳۲۵	۸۸/۳	
بیکار (غیرفعال اقتصادی)	۱۶	۱۵/۱	۶	۵/۹	۲۱	۱۳/۱	۴۳	۱۱/۶	
جمع	۱۰۶	۱۰۰	۱۰۲	۱۰۰	۱۶۰	۱۰۰	۳۶۸	۱۰۰	

مأخذ: یافته‌های پژوهش

انواع فعالیت‌های عمده اقتصادی و شغل‌های سرپرستان خانوارها

در این قسمت، نوع فعالیت اقتصادی و نوع شغل سرپرستان خانوارها به تفکیک در وضعیت فعلی و وضعیت قبلی مورد بررسی قرار می‌گیرد.

نوع فعالیت اقتصادی و شغل فعلی

نتایج جدول ۵ نشان می‌دهد که فعالیت عمده فعلی ۷۱/۷ درصد سرپرستان خانوارهای ساکن در خانه‌های دوم را فعالیت‌های مربوط به بخش خدمات تشکیل می‌دهد؛ ۱۶/۶ درصد آنها در بخش صنعت و ۱۱/۷ درصد نیز در بخش کشاورزی فعالیت می‌کنند. در میان سرپرستان ساکن در خانه‌های دوم، سهم شاغلان در بخش خدمات در تمامی روستاهای مورد مطالعه، در مقایسه با دیگر فعالیت‌های اقتصادی، بیشتر بوده، به گونه‌ای که این سهم در روستاهای حاج عبدال، دیزج لیلی خانی و هروی به ترتیب ۷۴/۵، ۶۶/۷ و ۷۳/۴ درصد است. در بخش صنعت نیز روستای دیزج لیلی خانی با ۱۹/۸ درصد بیشترین سهم را داشت. بخش کشاورزی در مقایسه با دیگر فعالیت‌های اقتصادی، کمترین میزان شاغلان را به خود اختصاص داده، به گونه‌ای که سهم شاغلان این بخش به ترتیب در روستاهای دیزج لیلی خانی، حاج عبدال و هروی ۱۳/۵، ۱۳/۳ و ۹/۳ درصد است.

جدول ۵- توزیع فراوانی نوع فعالیت فعلی سرپرستان خانوارهای ساکن در خانه‌های دوم

نوع فعالیت	روستاها		حاج عبدال		دیزج لیلی خانی		هروی	
	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد
کشاورزی	۱۲	۱۳/۳	۱۳	۱۳/۵	۱۳	۹/۳	۳۸	۱۱/۷
صنعت	۱۱	۱۲/۲	۱۹	۱۹/۸	۲۴	۱۷/۳	۵۴	۱۶/۶
خدمات	۶۷	۷۴/۵	۹۴	۶۶/۷	۱۰۲	۷۳/۴	۲۳۳	۷۱/۷
جمع	۹۰	۱۰۰	۹۶	۱۰۰	۱۳۹	۱۰۰	۳۲۵	۱۰۰

مأخذ: یافته‌های پژوهش

همان‌گونه که اشاره شد، شغل فعلی درصد بالایی از سرپرستان خانوارهای ساکن در خانه‌های دوم را فعالیت‌های مربوط به بخش خدمات تشکیل می‌دهد. در این بخش، فعالیت‌هایی مانند کار دولتی (۳۳/۵ درصد)، مغازه‌داری (۲۱/۵ درصد)، واسطه‌گری (۱۰/۲ درصد) و رانندگی (۶/۵ درصد) به ترتیب مهم‌ترین شغل سرپرستان خانوارهای ساکن در خانه‌های دوم را تشکیل می‌دهند. در بخش کشاورزی نیز بیشترین تعداد سرپرستان به شغل باغ‌داری (۷/۴ درصد) در مقایسه با زراعت (۴/۳ درصد) اشتغال دارند.

جدول ۶- توزیع فراوانی نوع شغل فعلی سرپرستان خانوارهای ساکن در خانه‌های دوم

نوع شغل	روستاها		حاج عبدال		دیزج لیلی خانی		هروی	
	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد
زراعت	۶	۶/۶	۳	۳/۱	۴	۲/۹	۱۴	۴/۳
باغ‌داری	۶	۶/۶	۹	۹/۴	۹	۶/۴	۲۴	۷/۴
صناعت	۱۱	۱۲/۴	۱۹	۱۹/۸	۲۴	۱۷/۳	۵۴	۱۶/۶
مغازه‌داری	۱۵	۱۶/۷	۱۴	۱۴/۶	۴۱	۲۹/۵	۷۰	۲۱/۵
دولتی	۳۸	۴۲/۲	۳۵	۳۶/۴	۳۶	۲۵/۹	۱۰۹	۳۳/۵
رانندگی	۵	۵/۵	۶	۶/۳	۱۰	۷/۲	۲۱	۶/۵
واسطه‌گری	۹	۱۰/۱	۹	۹/۴	۱۵	۱۰/۸	۳۳	۱۰/۲
جمع	۹۰	۱۰۰	۹۶	۱۰۰	۱۳۹	۱۰۰	۳۲۵	۱۰۰

مأخذ: یافته‌های پژوهش

نوع فعالیت اقتصادی و شغل قبلی

بر اساس اطلاعات جدول ۷، شغل قبلی ۱۳/۱ درصد سرپرستان خانوارهای ساکن در خانه‌های دوم در بخش کشاورزی، ۱۷/۹ درصد در بخش صنعت و ۶۹ درصد در بخش خدمات بوده و این میزان در روستای حاج عبدال به ترتیب ۱۶/۱، ۱۸/۹ و ۶۵ درصد، در روستای دیزج لیلی خانی ۱۱/۷، ۱۸/۶ و ۶۹/۷ درصد و در روستای هروی ۱۱/۹، ۲۲/۳ و ۶۵/۸ درصد بوده است. با توجه به نتایج جدول ۷، فعالیت عمده قبلی اکثریت سرپرستان خانوارهای ساکن در خانه‌های دوم را فعالیت‌های مربوط به بخش خدمات تشکیل می‌دهد.

جدول ۷- توزیع فراوانی نوع فعالیت قبلی سرپرستان خانوارهای ساکن در خانه‌های دوم

نوع فعالیت	روستاها		حاج عبدال		دیزج لیلی خانی		هروی		جمع کل	درصد
	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد		
کشاورزی	۱۴	۱۶/۱	۱۱	۱۱/۷	۱۶	۱۱/۹	۴۲	۱۳/۱	۴۲	۱۳/۱
صنعت	۱۷	۱۸/۹	۱۸	۱۸/۶	۳۱	۲۲/۳	۵۸	۱۷/۹	۵۸	۱۷/۹
خدمات	۵۹	۶۵	۶۷	۶۹/۶	۹۲	۶۵/۸	۲۲۵	۶۹	۲۲۵	۶۹
جمع	۹۰	۱۰۰	۹۶	۱۰۰	۱۳۹	۱۰۰	۳۲۵	۱۰۰	۳۲۵	۱۰۰

مأخذ: یافته‌های پژوهش

نتایج مطالعه نشان داد که همانند شغل فعلی، درصد بالایی از شاغلان در شغل قبلی که بخش خدمات عمده اشتغال آنها را به خود اختصاص می‌داد، دارای شغل‌هایی مانند کار دولتی (۳۷/۸ درصد)، مغازه‌داری (۲۰/۰ درصد)، رانندگی (۶/۲ درصد) و واسطه‌گری (۴/۹ درصد) بوده‌اند. از میان فعالیت‌های کشاورزی، شغل بیشتر سرپرستان خانوارها باغداری (۶/۸ درصد) و زراعت (۶/۲ درصد) بوده است.

در کل روستاهای مورد مطالعه، سهم شاغلان در بخش کشاورزی از ۱۳/۱ درصد به ۱۱/۷ درصد کاهش یافته و میزان این کاهش در روستای حاج عبدال از ۱۶/۱ به ۱۳/۳ درصد و در روستای هروی از ۱۱/۹ به ۹/۳ درصد بوده است. در مقابل، افزایش ۱/۸ درصدی در روستای دیزج لیلی خانی مشاهده می‌شود، به گونه‌ای که میزان شاغلان در این بخش از ۱۱/۷ به ۱۳/۵ درصد افزایش یافته است. علاوه بر شاغلان در بخش کشاورزی، در میزان شاغلان در بخش صنعت نیز کاهش اتفاق افتاده، به گونه‌ای که درصد شاغلان خانوارهای ساکن در خانه‌های دوم در این بخش از ۱۷/۹ به ۱۶/۶ درصد کاهش پیدا کرده است (۱/۳ درصد). این میزان

کاهش در روستاهای حاج عبدال و هروی به ترتیب از ۱۸/۹ به ۱۲/۲ و از ۲۲/۳ به ۱۷/۳ درصد بوده است. در روستای دیزج لیلی خانی، برخلاف دیگر روستاها، افزایش ۱/۲ درصدی رخ داده است (از ۱۸/۶ به ۱۹/۸ درصد).

جدول ۸- توزیع فراوانی نوع شغل قبلی سرپرستان خانوارهای ساکن در خانه‌های دوم

نوع شغل	روستاها		حاج عبدال		دیزج لیلی خانی		هروی	
	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد
زراعت	۹	۱۰/۴	۴	۳/۹	۷	۵	۲۰	۶/۲
باغ‌داری	۵	۵/۷	۷	۷/۸	۱۰	۶/۹	۲۲	۶/۸
قالی‌بافی	۲	۱/۹	۱	۱	۱	۰/۶	۴	۱/۲
صناعت	۱۵	۱۷	۱۷	۱۷/۶	۲۳	۱۶/۳	۵۵	۱۶/۹
مغازه‌داری	۱۲	۱۳/۲	۱۷	۱۷/۶	۳۶	۲۶/۳	۶۵	۲۰
دولتی	۴۳	۴۸/۱	۳۷	۳۸/۲	۴۳	۳۰/۶	۱۲۳	۱۷/۸
رانندگی	۳	۲/۸	۶	۶/۲	۱۱	۸/۱	۲۰	۶/۲
واسطه‌گری	۱	۰/۹	۷	۷/۸	۸	۶/۳	۱۶	۴/۹
جمع	۹۰	۱۰۰	۹۶	۱۰۰	۱۳۹	۱۰۰	۳۲۵	۱۰۰

مأخذ: یافته‌های پژوهش

به منظور بررسی تغییرات کارکردی در روستاهای حاج عبدال، دیزج لیلی خانی و هروی، از آزمون t استفاده شد که جدول ۹ نشان‌دهنده نتایج این آزمون است. بر اساس نتایج، سطح معنی‌داری آزمون کمتر از ۰/۰۵ بوده و بنابراین، فرضیه رخ دادن تغییرات کارکردی در روستاهای مورد مطالعه تأیید می‌شود.

جدول ۹- نتیجه آزمون تغییرات کارکردی در روستاها

متغیر	درجه آزادی	آماره t	سطح معنی‌داری
تغییرات کارکردی	۵۰۲	-۳۳/۶۵	۰/۰۰۰

مأخذ: یافته‌های پژوهش

در ادامه، به منظور بررسی و تعیین نوع تغییرات کارکردی در منطقه مورد مطالعه در رابطه با شغل فعلی و شغل قبلی، از آزمون کای اسکوتر بهره گرفته شد (جدول ۱۰). نتایج حاصل از این آزمون نشان داد که عمده تغییر کارکردی روستاها از کشاورزی به خدماتی بوده است.

جدول ۱۰- نتایج بررسی تأثیر نوع شغل مهاجران در تغییرات کارکردی روستاها

متغیر	سطح معنی داری	کای اسکوتر	۷ کرایمر
شغل فعلی و قبلی	۰/۰۰۰	۵/۰۳	۰/۶۹۴

مأخذ: یافته‌های پژوهش

به دیگر سخن، فرضیه صفر مبنی بر عمده تغییر کارکردی روستاها از کشاورزی به خدماتی مورد تأیید قرار گرفت. شدت همبستگی به دست آمده بین این دو متغیر (۰/۶۹۴) حاکی از وجود همبستگی نسبتاً قوی بین این دو متغیر است.

تدقیق در نتایج مطالعات و به ویژه در خصوص تغییرات پدید آمده در توزیع درصد شاغلان در بخش‌های عمده فعالیت اقتصادی به تفکیک شغل قبلی و فعلی این واقعیت را نشان داد که درصد شاغلان در بخش کشاورزی در خانوارهای ساکن در خانه‌های دوم کاهش یافته و این کاهش به نفع بخش خدمات صورت گرفته است، به گونه‌ای که سهم این شاغلان در کل از ۶۹ به ۷۱/۷ درصد افزایش پیدا کرده است. میزان این افزایش در روستای حاج عبدال از ۶۵ به ۷۴/۵ و در روستای هروی از ۶۵/۸ به ۷۳/۴ درصد بوده و در مقابل، در روستای دیزج لیلی خانی، از ۶۹/۶ به ۶۶/۷ درصد کاهش نشان می‌دهد (جدول ۱۱).

جدول ۱۱- مقایسه تغییرات فعالیت‌های عمده اقتصادی سرپرستان خانوارهای ساکن در خانه‌های دوم

نوع فعالیت	روستاها		حاج عبدال		دیزج لیلی خانی		هروی		جمع کل	
	قبلی	فعلی	قبلی	فعلی	قبلی	فعلی	قبلی	فعلی	قبلی	فعلی
کشاورزی	۱۶/۱	۱۳/۳	۱۱/۷	۱۳/۵	۱۱/۹	۹/۳	۱۳/۱	۱۱/۷	۱۳/۱	۱۱/۷
صنعت	۱۸/۹	۱۲/۲	۱۸/۶	۱۹/۸	۲۲/۳	۱۷/۳	۱۷/۹	۱۶/۶	۱۷/۹	۱۶/۶
خدمات	۶۵	۷۴/۵	۶۹/۶	۶۶/۷	۶۵/۸	۷۳/۴	۶۹	۷۱/۷	۶۹	۷۱/۷

مأخذ: یافته‌های پژوهش

نتیجه‌گیری و پیشنهادها

امروزه، استفاده از نواحی روستایی برای گذران اوقات فراغت و تهیه خانه دوم در آن به عنوان یک پدیده فرهنگی و به صورت یک نیاز ضروری درآمده که دره ليقوان نیز به

دلیل طبیعت زیبا و بکر خود شاهد ایجاد خانه‌های دوم متعدد است و خواه‌ناخواه ایجاد خانه‌های دوم خود می‌تواند باعث تغییر و دگرگونی ساختار کارکردی روستاها شود. همان‌گونه که نتایج آزمون t نیز نشان داد، فرض مبنی بر رخ دادن تغییرات کارکردی در روستاهای مورد مطالعه تأیید شد و همچنین، نتایج حاصل از یافته‌ها بیانگر این بود که تغییرات کارکردی پدیدآمده در روستاهای مورد مطالعه عمدتاً در سال‌های اخیر رخ داده است، به‌گونه‌ای که اسکان ۰/۲۸ درصد خانوارها در دو سال و نیم منتهی به زمان تکمیل پرسشنامه صورت پذیرفته است. همچنین، تغییرات در توزیع درصد شاغلان در بخش‌های عمده فعالیت اقتصادی به تفکیک شغل فعلی و شغل قبلی این واقعیت را نشان داد که سهم شاغلان در بخش خدماتی در تمامی روستاهای مورد مطالعه در مقایسه با دیگر فعالیت‌های اقتصادی بیشتر بوده و با توجه به نتایج حاصل از آزمون کای اسکوئر رابطه‌ای معنی‌دار بین نوع شغل قبلی و فعلی مهاجران با تغییرات کارکردی روستاهای مورد مطالعه وجود دارد و شدت همبستگی بین متغیرها حاکی از وجود همبستگی در حد متوسط است. نتیجه اینکه با تغییرات کارکردی در روستاها شغل قبلی دستخوش تحول شده و شغل افراد از بخش کشاورزی به بخش خدماتی تغییر یافته است.

تخریب زمین‌های زراعی و باغی و به‌طور کلی، نابودی فضای سبز متأسفانه آلودگی رودخانه ليقوان، تخریب چشم‌اندازهای طبیعی و رکود فعالیت‌های کشاورزی در روستاها از جمله پیامدهای گسترش مالکیت خانه‌های دوم در روستاهای مورد مطالعه است. در کل، ساخت خانه‌های دوم در زمین‌های زراعی و باغی به مفهوم اشغال زمین‌های کشاورزی است و از آنجا که گسترش و ساخت خانه‌های دوم عمدتاً به صورت خودجوش و فاقد نظارت و کنترل انجام گرفته، میزان تخریب متأسفانه بسیار بالا بوده است.

نتایج تحقیق حاضر، با نتایج تحقیقات صفایی و رضوانی (۱۱)، رضوانی (۹) و ضیایی و صاحب‌نسب (۱۳) همسو می‌است، به‌گونه‌ای که نتایج تحقیقات آنها نیز

نشان‌دهنده تأثیر منفی خانه‌های دوم بر فعالیت‌های کشاورزی و شکل‌گیری کارکردهای جدید به جای کارکردهای سنتی یعنی، کشاورزی و دامداری است. بر این اساس، برای پیشگیری از تخریب، انهدام و نابودی بیش از پیش اراضی مرغوب زراعی و باغی و تغییر کارکرد کشاورزی روستاهای مورد مطالعه، پیشنهادها زیر ارائه می‌شود:

- ارزیابی توان زیست‌محیطی و قابلیت‌سنجی اراضی به‌منظور مکان‌یابی بهینه برای ایجاد خانه‌های دوم و نیز مکان‌یابی برای کاربری‌های مورد نیاز؛
- کاهش صدور مجوز برای ساخت خانه‌های دوم در منطقه؛
- ایجاد ارتباط منطقی و فراگیر میان سازمان‌ها و نهادهای متولی در مدیریت روستاها و به بیان دقیق‌تر، مدیریت یکپارچه روستاها برای برنامه‌ریزی و سامان‌دهی منطقه؛
- دخالت دولت در بازار زمین به‌منظور جلوگیری از تخریب و انهدام زمین‌های زراعی و باغی و تخریب محیط زیست؛
- آموزش و ارتقای سطح آگاهی شهرنشینان و روستاییان در زمینه عواقب تغییرات کاربری اراضی مستعد کشاورزی به کاربری‌های دیگر؛ و
- تعیین حدود و ثغور توسعه کالبدی روستا و تأکید بر استفاده مطلوب از اراضی و مکان‌یابی بهینه برای آنها در چارچوب طرح‌های هادی و بهسازی روستایی با هدف تأمین واحدهای مسکونی مورد نیاز روستاییان، ایجاد خانه‌های دوم و یا محل استقرار فعالیت‌های مختلف.

منابع

1. Aldskogius, H. (1993). Recreation, cultural life and tourism. *National Atlas of Sweden*, 24(5): 26-39.
2. Anabestani, A. (2010). Study of physical effects of second houses on the development of rural settlements (Case study: Mashhad villages). *Journal of Village and Development*, 4(93): 149-166. (Persian)

3. Barnarshiria, J. (1995). Cities and villages- examination on the various relationship between city and village in the world. Sahami Translation, Mashhad: Nika Publication. (Persian)
4. Balezentis, R. (2012). Rural tourism development. *Tourism Management*, 15(25): 189-201.
5. Butler, R., Hall, M. and Jenkins, J. (1997). Tourism and recreation in rural areas. *John Wiley and Sons*, 32(21): 43-48.
6. Davies B. R. and Patrick, N. (1981). A spatial and temporal analysis of second homes ownership in west wales. *Geoforum*, 12(2): 161-178.
7. Fesharaki, P. (1995). Rural geography. Tehran: Islamic Azad University Scientific Center. (Persian)
8. Mottiar, k. (2010). Second houses, a way towards sustainable tourism development. *Tourism Management*, 3(24): 519-538.
9. Rezvani, M. (2004). Study the process of creating and expanding second houses in rural areas. *Journal of Geographical Research*, 45(35): 65-74. (Persian)
10. Rezvani, M. (2008). Counter-urbanization and functional changes in northern rural areas of Tehran. *Journal of Geographical Research*, 39(59): 177-189. (Persian)
11. Safaii, J. and Rezvani, M. (2006). Tourism of the second houses and its effects on rural areas: opportunity or threat. *Journal of Geographical Research*, 37(54): 109-121. (Persian)
12. Wiliam, A. M. and Hall, C.M. (2005). Tourism and migration, new relationships between production and consumption. *Tourism Geographies*, 2(1): 5-27.
13. Ziaie, M. and Salehi nasab, Z. (2009). The typology of second houses tourists and study their physical effects on rural areas. *Journal of Human Geography*, 40(66): 71-84. (Persian)